

A puszta látszat

Henrik Ibsen *Nóra – Karácsony Helmeréknél*

Székely Kriszta, Katona József Színház

Bemutató: 2016. december 21.

Hát nem egy békés ünnep, az biztos!

Két nap alatt szörnyű titkok derülnek ki, tönkremegy egy házasság és Nóra elhagyja a férjét.

Elhagyja?

Kétszer is megnéztem Székely Kriszta nagyszerű *Nóra*-rendezését, másodszor sem tudtam eldönteni, hogy Nóra (Ónodi Eszter) tényleg végleg kilép-e Helmerrel (Fekete Ernő) közös lakásuk – otthonuk – ajtáján. Amikor lemegy a függöny, a nem túl elegánsan berendezett szalonjukban (díszlet: Balázs Juli), egész pontosan a színpad szélén áll és farkasszemet néz velünk, akik lent ülünk. Könnyű kabátban van, ebben csak nem indul el éjszaka a nagy norvég télbe, bár itt mindenki tavasziasan és így kicsit illogikusan öltözködik (jelmez: Nagy Fruzsina), de mi fér a kiegészítésébe? Persze, ne akadémizáljunk egy lebegő, olykor szürreálisan, netán játékosan fogalmazó rendezés esetében – a lebegés megteremtésében nagy szerepe van a világításnak (Pető József) és a zenének (Matisz Flóra): zongora, sőt még két ifjú zenész is van a színpadon. Mikor Rank doktor (Kocsis Gergely) egyszer – csöppet tán indokolatlanul – cowboyként jelenik meg, megszólal Ennio Morricone híres dallama a *Volt egyszer egy vadnyugatból*. Krogstadnak (Keresztes Tamás) is jut egy kísérteties belépő. Rendkívül fontos különbség, hogy a jelmezbálra (ami itt nem Stenborg, hanem Nishimoto konzuléknál van egy emelettel feljebb) Nóra tarantella helyett egy 1964-es rockszámmal, az *Everybody Needs To Love Somebody*val készül. (Takács Katalin és Eszenyi Enikő még az olasz táncot járta bódítón a Radnóti Valló Péter rendezte 1989-es, illetve a Vígyszínház Marton László-

féle 2001-es remek előadásában.) A rendezés kiveszi a darabot a maga korából, akár ma is játszódhat, bár mobilja senkinek sincs, a fényképeket is egy kis géppel csinálja a doktor. Szerencsére nem viszik túlzásba a korszerűsítést, Krogstad nem e-mailt küld, hanem levelet ír: sokkal inkább időtlenítésről van szó.

Főleg akkor ne akadékoskodjunk, amikor a rendezés híven követi Ibsen utasítását, mint a fenti esetben is: Nóra nála is egy „kis táskával” jelenik meg, csak épp – apró különbség – egész biztosan „kimegy az előszobán át”, a kapu csapódását is halljuk. Elképzelhetjük, hogy Kristinéhez (Pelsőczy Réka) indul, nála alszik és másnap hazautazik a szülővárosába, mindezt mondja is az eredetiben... De Székely Krisztánál szerintem azt is elképzelhetjük, hogy itthon marad, alszik rá egyet és másnap higgadtan megbeszélik az egészet Helmerrel. Vagy azt, hogy elmegy, aztán visszajön. Az előadás véget ér, de a történet nem zárul le; nyugtalanítóan velünk marad.

Ibsennél – bár egy nagyon-nagyon halvány reménysugár azért nála is felvillan – lezárul, ott nem lehetnek kétségeink, de most nem (egészen) Ibsen drámáját látjuk. Nem véletlenül egészült ki a cím, ami maga is B variáns az eredeti *Babaházhoz* képest. Székely Kriszta és Szabó-Székely Ármin dramaturg Ibsen alkotása és Kúnos László nagyszerű, friss fordítása alapján nem csupán sokkal rövidebb, de új művet is írt, ami másról is beszél, mint amiről az eredeti. Azt is mondhatjuk, hogy felerősítették a mű egyik szolamát, a szabadságvágyról szólót, míg a másik, a hajdani felháborító, sokkal gyengébb, halkabb lett. A rövidítésnek – három felvonásból csináltak egyet, igaz, az másfél óras – persze veszélyei is vannak, elveszhet ez-az, olyasmi is, ami lényeges, de ezt az alkotók vállalták.

Vessünk azért egy pillantást az „eredeti”-re, annál is inkább, mert nem vagyok biztos abban, hogy nem szokták-e félreértetni. Igazából abban sem vagyok biztos, hogy tényleg olyan kiváló-e, mint hagyományosan tartani szoktuk, leginkább azért, mert az

iskolában ezt hallottuk. De nem túl meglepő-e Nóra öntudatra ébredése? Nem túl motiválatlan-e? Lélektanilag hiteles-e a nagy változás? Annak is oka van persze, hogy az oktatási intézményekben ezt emlegetik elsősorban – meg a *Peer Gynt*öt.

A *Nóra* igazán eminensen kiáll a nők egyenjogúsága és egyenjogúsítása, az emancipáció mellett. Nem akarok ironizálni, ez nagyon fontos, különösen egy olyan társadalomban, mint a miénk, ahol ma is általános a nők durva lekezelése. Ibsen jóval Nyugat-Európába költözése után, az 1870-es évek elején írta a *Nórá*t – még nem volt ötven. Ekkoriban még bőven az a nő volt az általános ideál, aki feleségként és anyaként a férjének és a gyerekeinek szenteli az életét, magától értetődően ellenvetés nélkül feláldozza a család oltárán. (Akkor is, ha a közben még a gyárban is gürcöl.) Jusson eszünkbe Madách Imre akadémiai székfoglalója 1864-ből, aminek címe *A nőről, különösen esztétikai szempontból*. Madách kora kiváló elméi közé tartozott, mégis ilyeneket írt: „A nő korán fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut; könnyebben felfog és tanul, de teremtő géniusz híjával az emberiség irányadó szellemei közé nem emelkedik. Ő mindig csak szenvedő, sohasem a beható elemet képviseli, és innen, míg a dilettantizmus legkedvesebb kontingensét szolgáltatja, soha a művészetet és a tudományt lényegesen előre nem vitte.” Ha egy Madách így gondolkodott, mit várhatunk az akkori – és mai – átlagtól? Torvald Helmertől akár? Aki szerint Nóra megtagadja „legszentebb” (figyeljünk a szakrális jelzőre!), azaz a férjével és a gyerekeivel szembeni kötelességeit. És Nóra hiába mondja neki, hogy önmagával szembeni kötelességei is vannak, hisz elsősorban nem feleség és anya, hanem ember. Akárcsak Torvald.

Egy ilyen nő el sem válhat; igaz, egy férj sem léphet ki a házasságból. Magyarországon csak 1894-ben született meg a polgári házassággal kapcsolatos törvény és csak 1895-ben lépett hatályba. Még Liszt Ferenc szerelme, Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegné is roppant nehezen tud csak elválni, és amikor végre 1861-ben

összeházasodhatnak, maga a pápa tiltja meg az esküvőt, tán, mert a férj még él. Később aztán már Liszt nem akarja feleségül venni, de ez végképp nem tartozik ide.

Botránydarab volt a *Nóra*, mondta teljes joggal Székely Kriszta az előadás nyílt próbáján. Az ősbemutatóra Koppenhágában került sor. A németországi premierhez Ibsennek át kellett írnia a végét, a színésznő ugyanis, akire Nórát osztották, nem volt hajlandó eljátszani egy olyan nőt, aki elhagyja a gyerekeit és a férjét. És botrányosnak találták azt is, hogy kilépve a hazugságok közül a saját lábára akar állni. Nálunk 1889-ben, tehát hat évvel a törvény megszületése előtt mutatta be a darabot a Nemzeti Színház, említsük meg kultúrtörténetileg, hogy a németből dolgozó Reviczky Gyula fordításában, akinek Jászai Mari szerezte ezt a szép megbízatást, sőt ő hívta fel a darabra az igazgató, Paulay Ede figyelmét (az övét pedig Justh Zsigmond)... A szerepet Márkus Emília kapta meg, aki aztán évtizedekig (!) játszotta. Említsük meg továbbá: Ibsen látta is az előadást! Magyarországi látogatásán Alexander Bernát, a kiváló filozófus és esztéta, így elmélkedett *A Hét* egyik 1891-es számában: „Annyira ünnepeztük Ibsent, hogy némelyeknek szinte rosszulest.” De megérdemelte a tiszteletet és a rajongást: „Ibsen norvég költő, de nem az, amit mi patriotikus költőnek mondunk, ideáljai általánosak, céljai kozmopolitikusok, a nagy problémák zaklatják lelkét, melyek kicsiny körben fogamzottak meg benne, de világra szólókká fejlődtek.” És itt következik egy fájdalmas sóhaj: „Mily messze áll mindez a mi irodalmi életünk-től...” (*A Hét. Politikai és irodalmi szemle. 1890–1899. Válogatás.* A kötetet válogatta és sajtó alá rendezte Fábri Anna, Steinert Ágota. Magvető, 1978.)

Ma a mű egy dráma a világirodalom nagy drámái közül, de van benne valami, ami miatt sosem kerül a lomtárba. Ibsen minden korra érvényesen rajzolta meg, ahogy több más drámájában is, a körülmények elleni lázadást, a lázadás szükségességét. Azt az embert, aki nem fogadja el a helyzetet, amit el kellene fogadnia,

nem tartja fenn a látszatot, amit fenn kellene tartania, önmaga akar lenni, azt tenni, amit ő tart helyesnek, amit ő szeretne, amíg nem késő, akkor is, ha ezért súlyos árat kell fizetnie, például szakítania a családjával.

Székelly Kriszta kissé sután, de teljes joggal írta a műsorfüzetben (bár egy alkotó vallomásai, szándéknyilatkozatai mindig fenntartással kezelendők): „Az elmúlt száznegyven évben valóban sokat változott a nők helyzete a nyugati világban, de azzal, hogy valami jogi értelemben változik, nem biztos, hogy azonnali társadalmi igazodást is von maga után. Hirtelen rakétaszerűen elindul valami, ami után az emberi tényezők, berögzülések csak vánszorognak.”

Miért hagyja ott a férjét Nóra az eredetiben? A harmadik felvonás végén van köztük egy hosszú éjszakai beszélgetés: a felvonás harmadát teszi ki, aligha mondják el ma bárhol is teljes terjedelmében, tán már Koppenhágában sem tették. „...soha nem beszéltünk egymással komolyan, komoly dolgokról” – kezdi Nóra a számvetést. „Én itt a te babafeleséged vagyok, ahogy odahaza a papa babagyereke voltam.” Kérdés (az én kérdésem), felismerne-e és elmondaná-e mindezt, ha nem marad el a csoda, és ennek következtében nem jön rá, hogy Torvald nem az az ember, akinek gondolta. És akiért igencsak nagy áldozatot hozott: pénzt kért kölcsön, hogy elutazhassanak Olaszországba, és a férje meggyógyulhasson. És áldozatot hozott halálosan beteg apjáért is: odahamisította az aláírását egy adóslevélre. Nem akarta felizgatni a beteget azzal, hogy a férje is beteg. A nézőnek kell eldöntenie, hogy felmenti-e, meggondolatlanak, felelőtlennek tartja-e, elítéli-e. Aki a kölcsönt adta, Krogstad, most zsarolja Nórát: ha leleplezi, oda Torvald bankigazgatói karriere. Nóra azt a csodát várta a férjétől, hogy amikor tudomást szerez a történekről, nem enged Krogstad követeléseinek. „Szentül hittem, hogy azt mondod neki: tessék, kürtölje csak világgá... szentül hittem, hogy előlépsz és magadra vállalsz mindent... hogy azt mondod, én vagyok a bűnös.” (Amit nem fogadott volna el, ezért akar öngyilkosságot elkövetni.)

Nem ez történt. Az ellenkezője. Helmer ezt a csodát nem tehetette meg. Felháborodott és egyenesen bűnözőnek nevezte: „Se vallás, se erkölcs, se kötelességtudat...” És egyetlen megoldást tud elképzelni: valahogy kielégíti Krogstadot, az ügyet eltussolják, minden áron, és úgy élnek, mintha semmi sem történt volna. „Fenn kell tartanunk a látszatot.” A „puszta látszatot”. Nóra erre nem hajlandó, akkor sem – pedig Helmer szerint igazán el lehetne felejteni ezt a kis incidenst, ő megbocsát –, amikor Krogstad visszaküldi az adóslevelet.

Elképzelhető ilyen sokkszerű megvilágosodás? Hogy hirtelen, váratlanul történik valami, ami egész más fényben mutat mindent, mint amilyenben eddig láttuk? Erre gondoltam az előbb, amikor azt kérdeztem, nem túl meglepő-e, nem túl motiválatlan-e Nóra öntudatra ébredése? Hisz egész idáig, a házasság nyolc éve alatt szerelmes volt a férjébe, nyilván az volt korábban is, és nem véletlen, hogy beleszeretett. A dráma elején boldogan, elégedetten, már-már önelégülten ül a szalonban, szinte fölényesen beszél gyerekkori barátjánőjével, Kristinével, akinek nem sikerült az élete. Tapintatlanul lelkendezik: „Ó, Istenem, de jó dolog az élet, de jó dolog a boldogság!” Kék ruhájában a boldogság kék madaraként röpköd. Egyelőre csak mi vesszük észre, mennyire megalázó helyzetben van: még nassolnia sem szabad kedvére, nemhogy a postaládához is lenne kulcsa!

Hajlok arra, hogy igen, elképzelhető ilyen fordulat.

Nóra rájön, hogy gyerekként kezelték, az apja is, a férje is, és most ki akar lépni ebből a kényelmes és fojtogató szerepből, felnőtté akar válni. Tudja, hogy nem számíthat senkire, a legkevésbé a férjére: „Magamat kell felnevelnem. Ebben te nem tudsz segíteni nekem. Ezt egyedül kell elvégeznem. És ezért most elmegyek tőled.”

És miért hagyja ott Nóra Helmer Székely Kriszta változatában? Tulajdonképp ugyanazért.

Ennyit a változásokról.

A beszélgetés itt is hangsúlyos, több mint a szöveg hetede. Nóra itt is várta a csodát. Helmer pedig ilyeneket kiabál indulatosan: „Felfogod, hogy mit csináltál velem? Felfogod? Nézz rám! Felfogod?” És ő jelenti ki múlt időben: „Szerettelek.” De az elhangzik, Helmer szájából, hogy „Kifelé úgy csinálunk, mintha semmi sem történt volna.” Ó, a látszat, az nagyon fontos! Nóra vádja – vádja – viszont nincs (nem teljesen így van) az eredetiben: „Te mindenről egyvalamit gondolsz, mindenről megvan a véleményed. És ha nekem más volt, megtartottam magamnak. Rád hagytam.” Ez pedig teljesen új: „Nekem mindenhol azt mondták, hogy egy nő nem boldogulhat egy férfi nélkül. És akkor jöttél te, udvarias és ambiciózus, szőke, kékszemű. (Székely Krisztáék szerethetik a *Tonio Krögert*. DMI) Azt gondoltam, én vagyok a legszerencsésebb, és miénk az egész világ. Hogy nekünk sikerülni fog. Te voltál a tökéletes férj, és én a tökéletes feleséged akartam lenni.” Helmer most is megtiltaná, hogy elmenjen, de már semmit sem tilthat meg. Megszűnt felette a hatalma. Már nem az, akivel együtt tudna vagy akarna élni.

A két szöveg valahogy összeér. „Te nem attól a veszélytől rémültél meg, ami engem fenyegetett, hanem attól, ami téged...” – ez áll az eredetiben, illetve hát Kúnos László fordításában. Az új változatban: „Nem engem féltettél, hanem kizárólag saját magadat.” Helmer végtelenül önző, az sem biztos, hogy tud-e egyáltalán szeretni. Az élethez kevés, hogy fel tudjuk helyezni – és csak mi! – a karácsonyfára a csúcspontot.

A három mellékszereplő némiképp vesztese a rövidítésnek, bár az ő sorsuk is kibomlik, köszönhetően annak is, hogy kiváló színészek keltik életre őket. Krogstadnak, aki most tegezi Nórát, itt mindössze annyi a terve, hogy az állása megmaradjon a bankban, bár tesz egy célzást, hogy ez csupán „az első lépcsőfok”. Sem a múltjáról, sem az elképzeléseiről nem esik szó. Megjavulása persze így is, úgy is a *Karácsonyi ének* uzsorásának hihetetlen átalakulására emlékezett. Kristine is árnyaltabb az alapszövegben. De

valamit valamiért. Rank cinikus alkoholista lett, még rosszul is lesz egyszer, de ez rendben van: Horváth Árpád 1925-ös rendezésében Helmernek volt viszonya a szobalánnyal. A doktor gyógyíthatatlan beteg, napjai, legfeljebb hetei vannak hátra, és évek óta reménytelenül szerelmes Nórába. Most rá is veti magát, de Nóra ellöki. (Volt vajon rendező, akinél visszaölelte, már ha ő elengedte magát valaha is ennyire?) Mintha Krogstad is vonzódna Nórához szexuálisan, sőt mintha Kristine is, de ezek a vonzódások homályban maradnak; jobb így.

Ismét idézném Székely Krisztát: „Arra törekedtünk, hogy ezeket a figurákat és élettörténeteket ne homályosítsa el az a polgári miliő, ami a darab eredeti közege, hanem minél átélhetőbben és felismerhetően kerüljenek elénk. A jobb élet utáni vágy, a társadalom »ridegsége«, a pénz és a hatalom összefüggései nem sokat változtak Ibsen óta, a világ nem lett sokkal igazságosabb...” Nem.

A pénz és a hatalom bűvöletében él az 1896-os, a *Nóránál* jó másfél évtizeddel későbbi *John Gabriel Borkman* címszereplője is – a darabot 2018. december 14-én mutatta be a Pesti Színház Valló Péter rendezésében, Borkman szerepében Hegedűs D. Gézával. Az egykori bankigazgatót az különbözteti meg a hozzá hasonlók többségétől, hogy neki volt, sőt még mindig van egy magasztos célja. Először egy fiatalkori barátjának, Vilhelm Foldalnak (Lukács Sándor) beszél róla a szobájában (a fordító Kúnos László, a teljes szövegből idézek), ahol évek óta bezárkózva él: „...én, én milliókat tudtam volna teremteni! Új bányákat! Új tárnákat! Vízműveket! Kőfejtéseket! Új utakat és új hajójáratokat az egész világon. Én ezt mind, mind egyedül meg tudtam volna teremteni!” Legalábbis így hiszi. Talán még igaza is van. De e cél érdekében hozzájárult a bank ügyfeleinek a pénzéhez, és lebuktatták.